References

1. Akinsha Konstjantin. Zabytyj mecenat // Nashe nasledie. – 1989. – №5 (11). – S.29–38.
2. Arhiv Nacional'nogo muzeju mystectv imeni Bogdana i Varvary Hanenkiv. – Op.1. – Spr.1; Spr.2; Spr.11; Spr.12; Spr.13.
3. Berezovs'kyj V. Istorychni postati Bogdan ta Varvara Hanenky [Elektr. resurs]. – Rezhym dostupu: // https://sites.google.com/site/hayvoron.
4. Dvadcatypjatyletye Kievskoj byrzhy 1869–1894. – K.: Typografija S. V. Kul'zhenko, 1895. – 26 s.
5. Derzhavnyj arhiv Kyjeva. – F.227. – Op.1. – Spr.1.
6. Encyklopedija istorii' Ukrai'ny: U 10 t. / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. T.10: T–Ja. – K.: Naukova dumka, 2013. – 784 s.: il.
7. Jejngorn V. Ocherki iz istorii Malorossii v XVII v. Snoshenie malorossijskogo duhovenstva s moskovskim pravitel'stvom v carstvovanie Alekseja Mihajlovicha. – M.: Universitetskaja tipografija, 1899. – XIV, 1104 s.
8. Instytut rukopysiv Central'noi' naukovoi' biblioteky im. V. I. Vernads'kogo Nacional'noi' akademii' nauk. – F.3. – Spr.5290.
9. Tam samo. – F.H. – Spr.5290.
10. Tam samo. – F.38. – Spr.317.
11. Tam samo. – F.38. – Spr.318.
12. Tam samo. – F.241. – Spr.1.
13. Tam samo. – F.241. – Spr.2.
14. Istorija Rusiv / Ukr. perekl. I. Dracha. – K.: Radjans'kyj pys'mennyk, 1991. – 318 s.
15. Kievskij muzej zapadnogo i vostochnogo iskusstva: Fotoputevoditel'. – K.: Mystectvo, 1986. – 159 s.
16. Kovalyns'kyj V. Do rodovodu Bogdana Hanenka // Do 150–richchja vid dnja narodzhennja Bogdana Ivanovycha Hanenka, mecenata, kolekcionera, fundatora muzeju. Materialy nauk.–prakt. konf. – K.: Kyj, 1999. – S.14–20.
17. Krutenko N. Hanenky // Pam'jatky Ukrai'ny. – 1996. – №3–4. – S.62–72.
18. Kornijenko N. Varvara Hanenko – zhyttja, podii', fakty / Do 150richchja z dnja narodzhennja Bogdana Ivanovycha Hanenka, mecenata, kolekcionera, fundatora muzeju: materialy nauk.–prakt. konf. / Kyi'vs'kyj muzej zahidnogo ta shidnogo mystectva. – K.: Kyj, 1999. – S.36–47.
19. Lindenmejer A. Dobrovol'nye blagotvoritel'nye obshhestva v jepohu Velikih reform // Velikie reformy v Rossii. 1856–1874: Sbornik. – M., 1992. – S.286.
20. Osvjashhenie i otkrytie Kievskogo hudozhestvenno–promyshlennogo i nauchnogo muzeja. – K.: Tipo–lit. S. V. Kul'zhenko, 1905. – 30 s.
21. Otchet Kievskogo birzhevogo komiteta za 1899 god. (Utverzhden 23 janvarja 1900 g.). – K.: Gubernskaja tipografija, 1900. – 72 s.
22. Otchet Kievskogo birzhevogo komiteta za 1903 god. – K.: Tipografija Imperat. universiteta Sv. Vladimira. Akcion. o–vo pech. i izd. dela N. T. Korchak–Novickogo, 1904. – 54 s.
23. Otchet Kievskogo birzhevogo komiteta za 1908 god. (Utverzhden… 7 marta 1909 g.). – K.: Tipografija S. G. Sljusarenka, 1910. – 52 s.
24. Otchet Kievskogo birzhevogo komiteta za 1911 god. (Utverzhden 4 marta 1912 goda). – K.: Tipografija S. G. Sljusarevs'kogo, 1912. – 49 s.
25. Otchet Kievskogo obshhestva sel'skogo hozjajstva i sel'sko–hozjajstvennoj promyshlennosti za 1915 g. – K.: Tipografija A. Ja. Nejmana, 1916. – 102 s.
26. Otchet Kievskogo birzhevogo komiteta za 1915 god. (Utverzhden 20 aprelja 1916 goda). – K: Jelektro–pechatnja «Pol'za», 1916. – 46 s.
27. Otchet po uchebno–vospitatel'noj chasti Muzhskoj torgovoj shkoly i torgovyh klassov imeni N. A. Tereshhenka. Za 15 let s 1897–8–1911–12 ucheb. god. – K.: Tipografija R. K. Lubkovs'kogo, 1913. – 124 s.
28. Pererva V. S. Istorija shkil'nyctva v mistah i selah Kyi'vshhyny XIX – pochatku XX st. – Bila Cerkva: Vydavec' O. Pshonkivs'kyj, 2008. – 671 s.
29. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. – Sobr. 2. – 1862. – T.37. – Otd.1. – №37852. – S.26.
30. Sobranie B. I. i V. N. Hanenko. Doba paleolitu. Drevnosti Pridneprov'ja. Kamennyj i bronzovyj veka. Vyp.1 – K.: Fototipija i tipografija S. V. Kul'zhenko, 1899.
31. Sobranie B. I. i V. N. Hanenko. Drevnosti Pridneprov'ja. Jepoha predshestvujushhaja velikomu pereseleniju narodov. Vyp.II. – K.: Fototipija i tipografija S. V. Kul'zhenko, 1899.
32. Sobranie B. I. i V. N. Hanenko. Drevnosti Pridneprov'ja. Jepoha predshestvujushhaja velikomu pereseleniju narodov (Ch.II.). Vyp.III. – K.: Tipografija i fotogravjura S. V. Kul'zhenko, 1900.
33. Sobranie B. I. i V. N. Hanenko. Drevnosti Pridneprov'ja. Jepoha velikogo pereselenija narodov. Vyp.IV. – K.: Tipografija S. V. Kul'zhenko, 1901.
34. Sobranie B. I. i V. N. Hanenko. Drevnosti Pridneprov'ja. Jepoha slavjanskaja (VI–XIII v.). Vyp.V. – K.: Foto–tipografija S. V. Kul'zhenko, 1902.
35. Sobranie B. I. i V. N. Hanenko. Drevnosti Pridneprov'ja. Poberezh'e Chernago morja. Vyp.VI. – K.: Foto–tipografija S. V. Kul'-zhenko, 1902.
36. Sobranie B. I. i V. N. Hanenko. Drevnosti russkie. Kresty i obrazki. Vyp.1. – K.: Fototipija i tipografija S. V. Kul'zhenko, 1899; Vyp.II, 1900.
37. Sostav Kievskoj byrzhy. – K.: Typografija ymperator. universyteta Sv. Vladymyra N. T. Korchak–Novyckogo, 1900. – 15 s.
38. Tovarishhestvo sveklosaharnyh i rafinadnyh zavodov brat'ev Tereshhenko v Kieve. – K.: Tipografija S. V. Kul'zhenka, 1900. – 59 s. Ros. i franc. jazyk.
39. Ukrai'na: hronologija rozvytku / NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. U 6 t. – T.5. Impers'ka doba 1800–1917 rr. / [O. M. Donik, O. O. Kryzhanivs'ka, V. B. Molchanov ta in.]. – K.: Krion, 2011. – 560 s.
40. Ustav Juzhno–Russkogo obshhestva pooshhrenija zemledelija i sel'skoj promyshlennosti. – K.: Tip. vys. utv. T–va pech. d. i torg. I. N. Kushnerev i K° v Moskve. Kievskoe otdelenie, 1897. – 23 s.
41. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny u m. Kyjevi. – F.442. – Op.635. – Spr.20.
42. Tam samo. – F.707. – Op.12. – Spr.399; Op.210. – Spr.83.
43. Shovkopljas G. M. Pro dijal'nist' B. I. Hanenka u zasnuvanni ta istorii' Kyi'vs'kogo hudozhn'o–promyslovogo i naukovogo muzeju // Do 150–richchja vid dnja narodzhennja B. I. Hanenka, mecenata, kolekcionera, fundatora muzeju. Materialy nauk.–prakt. konferencii'. – K., 1999. – S.51–58.

Kozak O., *a professor of the department of ethnology and local lore, M. P. Drahomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kiev), kafetno@ukr.net*

Contribution of the family of Bogdan and Varvara Khanenko to the development of material and spiritual culture of the Ukrainian people

Entrepreneurship, philanthropy, patronage and collecting by family Bohdan and Varvara Khanenko highlights in the context of national and cultural movement in Ukraine last quarter of the nineteenth – early twentieth century, that contributed to the development of industrial and agricultural production, primary and general vocational education, scientific knowledge and museum business.

Keywords: *charity, collecting, patronage, industrial and agricultural production, education, museum business.*

* * *

УДК 94(477.43/.44)«1914»

Коляда І. А.,
доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти факультету історичної освіти, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), kolyada.i.a.1968@gmail.com

Реакція міського населення Правобережної України на початок Першої світової війни: спроба ретроспективи

Висвітлено суспільні настрої в містах Правобережної України на початку Першої світової війни. На підставі аналізу вітчизняної історіографії радянського та сучасного періоду підкреслено, що порушена автором проблема є малодослідженою та суспільно і науково значимою і тому потребує переосмислення й сучасної наукової інтерпретації. Обрані автором географічні межі дослідження зумовлені важливим стратегічним значенням Правобережної України, одна частина якої за воєнної доби опинилася у прифронтовій зоні, а друга – районом тилового забезпечення російських армій на Південно–Західному фронті. Автором встановлено, що настрої населення міст визначалися тісним поєднанням почуттів ейфорії і страху, й інтенсивність останнього залежала від розташування населеного пункту

щодо лінії фронту, а їхнє загострення пов'язано було з участю в масових заходах: мобілізації, патріотичних маніфестаціях, молебнях тощо.

Ключові слова: *Перша світова війна, Правобережна Україна, міста, суспільні настрої, мобілізація.*

Велика війна стала першим акордом кривавого XX століття, спричинивши крах старого світопорядку, поширивши практику втручання держав у раніше недоторкані сфери повсякденного життя й сформувавши нові уявлення про війну в тогочасному й наступних поколіннях. Актуальність дослідження суспільних настроїв населення, насамперед, міського, на самому початку Першої світової війни обумовлена тенденцією до переосмислення так званого «феномену 1914 р.» у сучасній українській історіографії, зокрема у регіоналістиці [1; 2; 3]. Наукова ретроспектива зазначених подій потребує критичного опрацювання першоджерел, залучення широкого методологічного базису та ознайомлення з теоретичними напрацюваннями провідних фахівців з історії Першої світової війни.

У 1914 р. Правобережна Україна за своїм військово–стратегічним значенням посідала одне із важливих місць серед регіонів Російської імперії. Це зумовлювалося рядом чинників. Серед яких варто виділити такі, як прикордонне розташування Волинської та Подільської губерній та наявність великого економічного, політичного і культурного центру – м. Києва, в якому розміщувалися Штаб Київського військового округу і чисельний військовий гарнізон. Тому у майбутній війні регіону відводилася ключова роль у здійсненні тилового забезпечення Південно–Західного фронту [4, с. 199].

На сьогодні суспільні настрої міського населення Правобережжя і України загалом на початку воєнної доби 1914–1918 рр. залишаються маловідомою сторінкою в українській історії. Так, у наукових працях радянської історіографії акцентувалося на проблематиці сприйняття робітничим класом світової війни як «імперіалістичної війни». Сформульована В. Леніним ідеологема про наявність у робітників «імунітету проти шовінізму» була домінуючою в радянській історіографії [5, с. 377], хоча критичне переосмислення її було започатковано незадовго до розпаду СРСР [6, с. 68]. У сучасній українській історіографії порушена нами проблема є малодослідженою. Здебільшого, акцентується увага на атмосферу, коли патріотичними настроями була охоплена переважна частина населення, які суттєво похитнулися через поразки російської армії в 1915 р. й спричинені війною економічні труднощі [7, с. 10; 8, с. 441].

У ставленні до війни авторитетний історик і політолог Оксфордського університету М. Сідел пропонує п'ять основних типів: «мілітаризм» (війна – соціальне благо саме по собі), «пацифізм» (війна – абсолютне зло, якому необхідно усіляко протистояти), «мирність» (війна – зло, яке можна уникнути, якщо це взагалі можливо), «дефенсизм» (війна – зло, прийнятне як менше зло, щоб захистити себе або свої життєві інтереси), «хрестовий похід»[1] (війна – моральний обов'язок). Якщо перші дві позиції є чітко вираженими, повністю протилежними, сталими і як правило перебувають у меншості, то три останні – характеризуються нестабільністю, часто накладаючись під час війни одна на одну, та чисельною більшістю [9].

У репортажі кореспондента житомирської газети «Наша Волынь», зробленому в перші дні війни, ми можемо виділити зазначені М. Сіделом типи: «Мирне сонне життя провінції сколихнулося: тихі вулиці наповнилися шумом та дзвоном, люди, що звикли повільно брести, позіхати годинами біля вітрин, тепер мчать вулицями з гарячковою швидкістю. Багато хто не знає, куди, навіщо біжить, але всі стурбовані. Зустрічають один одного, запитують якісь новини і тут же виникають, чи, точніше, імпровізуються незчисленні фантастичні чутки. З'явилися свої пророки та провісники – оптимісти та песимісти, одні передбачають усілякі жахи, інші кажуть, що війна – необхідна дезінфекція народів. Менше людей – легше жити буде! Така формула тих панів! Але таких, власне кажучи, мало. Більшість дивиться на світ Божий крізь копчене скло песимізму та зневіри! «Що день прийдешній мені готує?», – ось що читаєш в очах у кожного. Величезний натовп заполонив вулиці! Тут були матері, батьки, дружини, сестри та брати, що чекали своїх рідних із Військового Присутствія! Весь цей натовп знав, що йти на війну необхідно: б'ють наших братів–сербів. Маленька держава стогне в лапах величезного хижака! Але егоїстичне почуття все ж сильніше за свідомість справедливості! І всі ті матері, батьки скрикували, ламали руки, коли дізнавалися, що забирали їхніх синів!» [10, с. 3]. Зазначимо водночас, що зображена кореспондентом атмосфера перших воєнних днів у Житомирі тісно перегукується з мотивом малюнку відомого німецького художника «Мобілізація», яка передає настрій занепокоєння і відчаю серед людей, а не ентузіазм щодо вступу у війну їхньої держави [11, с. 23].

Якщо екстраполювати житомирський репортаж на інші міста регіону, можемо також констатувати про амбівалентне ставлення більшої частини міського населення до початку війни: це був своєрідний симбіоз ентузіазму і паніки. При цьому, останнє почуття було лише формою вираження хвилювання [1, с. 89] і воно, як справедливо зауважив С. Цвейг[2], слугувало потужним об'єднуючим чинником, посилюючи загальний ентузіазм [12, с. 211].

Очевидно, паніка й тривога оминули лише глибоко аполітичних городян (байдужість до початку війни була поширеною, але не типовою) [9], і тих, хто мав міцне переконання у нетривалості війни з огляду на тогочасні досягнення в розвитку військової техніки. Представники цієї категорії вірили в міць гуманістичних ідеалів у християнських країнах Старої Європи, які не наважилися б на досягнення своїх політичних цілей ціною життя багатьох людей. Про існування таких «толстовських» настроїв[3] серед інтелігенції, перебуваючи в ті дні у Вінниці, писала в спогадах С. Русова [13, с. 169]. Ця впевненість ґрунтувалася також на тому, що на початку XX ст. великі європейські держави кілька разів упритул наближалися до військового зіткнення, але щоразу дипломатичними зусиллями вдавалося уникнути світового конфлікту [14, с. 73].

[1] Переклад з англійського слова «Crusade».

[2] Австрійський письменник назвав це «колективним першим переляком від війни».

[3] Письменник Л. Толстой вважав, що XX ст. може стати століттям без воєн, оскільки війна суперечила людській природі. Див: Война и общество в XX веке: в 3 кн. Кн.1: Война и общество накануне и в период Первой мировой войны. – М.: Наука, 2008. – С.21.

Серпень 1914 р. у державах Троїстого союзу і Антанти пройшов під акомпанементом проурядових акцій. Вуличні марші зазвичай йшли за одним і тим же маршрутом: урядові чи адміністративні будівлі, союзні консульства, будинок мера або місцевого воєначальника [1, с. 36]. Європейська і преса Правобережної України, зокрема, повідомляли, що в тих заходах брали представники усіх соціальних верств [8, с. 441]. І хоча створена газетами атмосфера войовничого ентузіазму через пошук спрощень та сенсацій призвела до міфологізації «духу 1914 р.» [1, с. 20][1], той факт, що міські вуличні акції справили велике враження на сучасників з різних країн, дозволяє говорити про їхню масовість, принаймні в тих містах, в яких вони проходили. Киянину В. Шульгіну, наприклад, вони здалися нез'ясовним дивом, оскільки суперечили добре знайомій йому соціальній поведінці місцевого населення. Тому побачене він назвав не інакше, як «маревом» [15, с. 238]. С. Хафнер причину масової ейфорії в Берліні пояснював тим, що в ті дні пересічний міський мешканець мав можливості отримувати набагато більше розваг і емоцій, ніж у мирний час [16]. Прозаїк С. Цвейг згадував, як на початку війни мешканці Відня щиро вірили в те, що «переживають історичний момент, неповторну мить і кожен покликаний привести своє крихітне «я» в цю запалену масу, щоб очиститися від усякого себелюбства» [12, с. 211].

Характерною рисою масових патріотичних акцій у містах Правобережної України, особливо в тих, що були наближені до лінії фронту, було панування невизначеності та страху перед майбутнім над войовничим ентузіазмом. Так, у перші ж дні війни в Житомирі серед демонстрантів ширилися чутки щодо можливої військової загрози місту. Для заспокоєння натовпу волинський губернатор змушений був звернутися до нього із заспокійливою промовою, у якій наголошувалося, що «немає жодних підстав для хвилювань» [17, с. 3]. Драматизмом був сповнений молебень у Кам'янці–Подільському, проведений 4 серпня 1914 р. Перед його початком Подільський та Брацлавський єпископ Митрофан зачитав Височайший маніфест щодо оголошення Німеччиною війни Росії. Далі він розповів кам'янчанам про те, з яким «безмежним схваленням» стотисячний натовп на площі в Петербурзі відреагував на появу імператорського подружжя, а також висловив сподівання на втілення в життя слів з промови Миколи ІІ: «Не укладу миру, поки жодного ворога не буде в моїй країні». Проте наприкінці молебню губернатор О. Ігнатьєв під час промови попросив у священнослужителів благословення на «сумний виїзд»[2] із міста. Це посилило панічні настрої серед присутніх кам'янчан, які й до того усвідомлювали високу ймовірність австро–угорської окупації. Утеча з міста очільника губернії для багатьох послугувала прикладом [18, с. 3].

Таким чином, настрої населення міст Правобережної України на початку Першої світової війни відзначені значним емоційним сплеском, в якому поєднувалися взаємообумовлені патріотичне піднесення й панічні почуття невизначеності і страху перед труднощами, які породжує будь–яка війна. Аналіз зарубіжної історіографії засвідчує, що ці тенденції були визначальними для цивільного населення всієї Європі. У містах Правобережної України, розташованих у відносній близькості щодо фронту, де військова загроза становила як реальний, так і уявний характер, такі панічні настрої серед пересічних міщан вирізнялися особливою гостротою.

Список використаних джерел

1. Verhey J. The spirit of 1914. Militarism, Myth, and Mobilization in Germany / J. Verhey. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 284 p.

2. Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914–1919 / ed. by J. Winter & J.–L. Robert. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 622 p.

3. Chickering R. The Great War and urban life in Germany. Freiburg, 1914–1918 / R. Chickering. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 648 p.

4. Герасимов Т. Ю., Романюк І. М. Подільські міста на порозі Першої світової війни // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXVII Всеукраїнської Вінницької історико–краєзнавчої конференції 7–8 жовтня 2016 р. – Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2016. – С.198–205.

5. История Киева. В 3–х т., 4–х кн. Т.2. Киев периода позднего феодализма и капитализма / Под ред. В. Г. Сарбей. – К.: Наукова думка, 1983. – 463 с.

6. Комаренко О. Ю. Ставлення пролетаріату України до Першої світової / О. Ю. Комаренко // Український історичний журнал. – 1989. – №8. – С.68–76.

7. Джумига Є. Ю. Вплив Першої світової війни на повсякденне життя населення Одеси (1914 – лютий 1917 рр.) / Є. Ю. Джумига: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. «Історія України». – Одеса, 2015. – 16 с.

8. Вільшанська О. Л. Повсякденне життя і суспільні настрої населення / О. Л. Вільшанська // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»» 2013. – С.441.

9. Gregory A. The last Great War. British Society and the First World War / A. Gregory. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 364 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=VfjZAQAAQBAJ&pg=PT51&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

10. За последние дни (Из городских скитаний) // Наша Волынь. – 1914. – 22 июля. – С.3.

11. State, society and mobilization in Europe during the First World War / Ed. by J. Horne. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 308 p.

12. Цвейг С. Вчерашний мир / пер. с нем., предисл. Д. Затонского; вступ. статья К. Федина. – М.: Радуга, 1991. – 544 с.

13. Русова Софія. Мемуари. Щоденник. – К: «Поліграфкнига», 2004. – 544 с.

14. Ferro M. La Grande Guerre 1914–1918 / M. Ferro. – Paris: Gallimard, 1969. – 384 p.

15. Шульгин В. В. Последний очевидец: Мемуары. Очерки. Сны. – М.: «ОЛМА–ПРЕСС», 2002. – 588 с.: ил.

16. Хафнер С. История одного немца. Частный человек против тысячелетнего рейха [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e–libra.su/read/318995–istoriya–odnogo–nemtca.html.

17. Патриотическая манифестация // Жизнь Волыни. – 1914. – 21 июля. – С.3.

18. Во вторник… // Подолія. – 1914. – 23 июля. – С.3.

References

1. Verhey J. The spirit of 1914. Militarism, Myth, and Mobilization in Germany / J. Verhey. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 284 p.

[1] Як наслідок, деякі західноєвропейські історики ставлять під сумнів як репрезентативність, так і зміст вуличних акцій липня і серпня 1914 р., стверджуючи, що лише невелика меншість городян брала участь у публічних демонстраціях. Див.: Cities into Battlefields. Metropolitan scenarios, experience and commemorations of Total war / Ed. by S. Goebel & D. Keene. – Farnham: Ashgate, 2011. – 256 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=PIMcEt_F6rMC&pg=PA12&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false

[2] Причина від'їзду губернатора полягала у наближенні до міста австро–угорських військ.

2. Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914–1919 / ed. by J. Winter & J.–L. Robert. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 622 p.

3. Chickering R. The Great War and urban life in Germany. Freiburg, 1914–1918 / R. Chickering. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 648 p.

4. Gerasymov T. Yu., Romaniuk I. M. Podilski mista na porozi Pershoi svitovoi viiny // Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznavchi doslidzhennia. Materialy XXVII Vseukrainskoi Vinnytskoi istoryko–kraieznavchoi konferentsii 7–8 zhovtnia 2016 r. – Vinnytsia: FOP Korzun D. Yu., 2016. – S.198–205.

5. Istorija Kieva. V 3–h t., 4–h kn. T.2. Kiev perioda pozdnego feodalizma i kapitalizma / Pod red. V. G. Sarbej. – K.: Naukova dumka, 1983. – 463 s.

6. Komarenko O. Yu. Stavlennia proletariatu Ukrainy do Pershoi svitovoi / O. Yu. Komarenko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1989. – №8. – S.68–76.

7. Dzhumyha Ye. Yu. Vplyv Pershoi svitovoi viiny na povsiakdenne zhyttia naselennia Odesy (1914 – liutyi 1917 rr.) / Ye. Yu. Dzhumyha: avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. «Istoriia Ukrainy». – Odesa, 2015. – 16 s.

8. Vilshanska O. L. Povsiakdenne zhyttia i suspilni nastroi naselennia / O. L. Vilshanska // Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. – K.: TOV «Vydavnytstvo «Klio»» 2013. – S.441.

9. Gregory A. The last Great War. British Society and the First World War / A. Gregory. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 364 p. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://books.google.com.ua/books?id=VfjZAQAAQBAJ&pg=PT51&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false.

10. Za poslednie dni (Iz gorodskih skitanij) // Nasha Volyn'. – 1914. – 22 ijulja. – S.3.

11. State, society and mobilization in Europe during the First World War / Ed. by J. Horne. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 308 p.

12. 13. Cvejg S. Vcherashnij mir / per. s nem., predisl. D. Zatonskogo; vstup. stat'ja K. Fedina. – M.: Raduga, 1991. – 544 s.

13. Rusova Sofiia. Memuary. Shchodennyk. – K: «Polihrafknyha», 2004. – 544 s.

14. Ferro M. La Grande Guerre 1914–1918 / M. Ferro. – Paris: Gallimard, 1969. – 384 p.

15. Shul'gin V. V. Poslednij ochevidec: Memuary. Ocherki. Sny. – M.: «OLMA–PRESS», 2002. – 588 s.: il.

16. Hafner S. Istorija odnogo nemca. Chastnyj chelovek protiv tysjacheletnego rejha. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://e–libra.su/read/318995–istoriya–odnogo–nemtca.html.

17. Patrioticheskja manifestacija // Zhizn' Volyni. – 1914. – 21 ijulja. – S.3.

18. Vo vtornik… // Podolija. – 1914. – 23 ijulja. – S.3.

Kolyada I. A., *Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Methodology of Social Studies and Gender Education of the Faculty of Historical Education of National Pedagogical Drahomanov University (Ukraine, Kyiv), kolyada.i.a.1968@gmail.com*

The reaction of the urban population of the Right–bank Ukraine at the beginning of the First World War: an attempt of retrospective

The article highlights public sentiments in the towns of Right–Bank Ukraine at the beginning of the First World War. Based on the analysis of Soviet historiography of the Soviet and modern period, it is emphasized that the problem raised by the author is little studied, during the existence of the USSR it was the object of manipulation and, therefore, needs rethinking and modern scientific interpretation. The geographic scope of the researches chosen by the author is due to the important strategic importance of the Right–Bank Ukraine, one part of which appeared in the front–line zone in wartime, and the other – by the logistics support area of the Russian armies on the South–Western Front. It was established that the sentiments of the population of towns was determined by a close combination of feelings of euphoria and fear, and the intensity of the latter depended on the location of the settlement with respect to the front line. Both these feelings were aggravated during participation in mass events – mobilization, patriotic demonstrations, prayer services, etc.

Keywords: *First World War, Right–Bank Ukraine, towns, public sentiments, mobilization.*

* * *

УДК 94(477)(092)«1915/1917»

Книгиницька О. В.,
здобувач кафедри нової та новітньої історії України ім. М. Грушевського, Львівський національний університет ім. І. Франка (Україна, Львів), knyhynytska81@ukr.net

Олена Степанів у російському полоні (1915–1917 рр.)

У результаті важких боїв на російсько–австрійській ділянці фронту в Галичині у травні 1915 р. під Болеховим частина з'єднань австрійських військ, а в їх числі й групи Українських січових стрільців були полонені російськими арміями. Серед них і хорунжа національних українських сил Олена Степанів. До середини 1917 р. вона знаходилася у російському полоні, де вела просвітницьку роботу. Повернення О. Степанів з російського полону стало демонстрацією українства і національно–державних устремлінь українців.

Ключові слова: *Олена Степанів, російський полон, Туркестан, національна агітація, повернення з полону.*

Дослідження участі жінок у військових операціях періоду Першої світової війни стали одним з напрямів гендерної історії. В українській історіографії вони представлені окремими сучасними оригінальними публікаціями [1; 2; 3; 17] та численними спогадами міжвоєнного часу [4; 5; 6; 8; 9; 14].

Мета даної статті полягає у тому, щоби розкрити важливий просопографічний сегмент – перебування хорунжої УСС Олени Степанів у російському полоні в 1915–1917 рр. та процес повернення її до Львова, який став виявом солідарності європейських народів з українкою.

Зміни, які відбулися на австрійсько–російській ділянці фронту у Карпатах у другій половині травня 1915 р. сприяли переходу УСС у складі Південної групи військ у наступ. Однак наступальні дії велися з перемінними успіхами: російські сили час від часу зупиняли австрійські війська, а в ніч з 30 на 31 травня вдало атакували їх на ділянці Болехів–Лисовичі. В ході цього бою О. Степанів потрапила у полон [7].

Про битву під Болеховим і російський полон О. Степанів згадувала: «Я попала в полон коло Лісович, під Болеховом, з двома окруженими сотнями УСС, сімома тисячами чеських та угорських жовнірів... пригнали нас аж до московської бригади, що стояла в першім селі за Лісовичами. Тут відділили офіцерів від жовнірів... Починався важкий і довгий, курними дорогами шлях, що мав привести до Ташкента. Він пролягав через Журавно (там перший нічліг у дорозі) до Бережан (тут жінки з дороги кинули їй на віз жіночий одяг, але переодягнутися не було ніякої можливості), далі до Тернополя і на Волочиськ, звідти – до Києва на Пензу – Симбірськ – Вольськ (Саратов), Оренбург – Самару і Ташкент» [9, с. 20–21].

На початку конвоювання до Росії О. Степанів мала намір утекти з полону. «Ще на підході до Бережан стрілець Сохоцький, студент–правник, узявся їй допомагати, але надто пильно стерегли бранку і в дорозі, і в місцях постою. Навіть, коли спала, солдат з багнетом стояв над нею; навіть до праці її водили під конвоєм. По дорозі кілька разів допитували, фотографували» [10, с. 16].

Водночас спілкування з полоненими офіцерами УСС і австрійської армії по дорозі до Ташкента стало справжньою політичною школою для О. Степанів. Середовище полонених, серед яких вона перебувала,